

Bergman, Ann & Jan Ch Karlsson

Från shopping till sanningsserum.

En typologi över förutsägelser

Ann Bergman och Jan Ch Karlsson

Från shopping till sanningsserum. En typologi över förutsägelser

Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:3
Working Paper/Institute for Futures Studies; 2009:3

Stockholm 2009

Författarna

Ann Bergman är fil. dr och Jan Ch Karlsson är professor vid Arbetsvetenskap, Karlstads universitet

Denna text lades fram vid ett seminarium vid Institutet för Framtidsstudier, Stockholm, 22 oktober 2008.

Summary

From shopping to thruth serum. A typology of forecasts

The article presents a typology of forecasts, i.e. statements on future events or states. It has two dimensions, truth claim and explanatory claim; each dimension has two values, making the claim or not making the claim. The four outcomes are then: Forecasts which make both truth claims and explanatory claims (predictions); which make truth claims, but not explanatory claims (prognoses); which make explanatory claims, but not truth claims (science fiction); and which make neither truth claims nor explanatory claims (utopias or dystopias). We regard each outcome as an ideal type, against which forecasts can be measured. We illustrate the use of the typology by presenting a Swedish example of each outcome. The prediction is Dahlbom's *The future of Sweden (Sveriges framtid)*, the prognosis is Wahlström's *After the acid test (Efter stålbadet)*, the science fiction contribution is Martinson's *Aniara*, and the dystopia is Boye's *Kallocain*.

Sammanfattning

Från shopping till sanningsserum. En typologi över förutsägelser

Artikeln presenterar en typologi över förutsägelser, det vill säga uttalanden om framtida händelser eller tillstånd. Typologin har två dimensioner, sanningsanspråk och förklaringsanspråk; varje dimension har två värden, som är att resa anspråket eller att inte göra det. De fyra utfallen blir då: Förutsägelser som reser både sanningsanspråk och förklaringsanspråk (prediktioner); som reser sanningsanspråk, men inte förklaringsanspråk (prognoser); som reser förklaringsanspråk, men inte sanningsanspråk (science fiction); och som vare sig reser sanningsanspråk eller förklaringsanspråk (utopier eller dystopier). Vi betraktar varje utfall som en idealtyp mot vilken förutsägelser kan ställas. Vi illustrerar användningen av typologin genom att ange ett svenskt exempel på vart och ett av dem. Förutsägelsen är Dahlboms *Sveriges framtid*, prognosen Wahlströms *Efter stålbadet*, science fiction-bidraget Martinsons *Aniara*, och dystopin Boyes *Kallocain*.

Ann Bergman och Jan Ch Karlsson

Från shopping till sanningsserum. En typologi över förutsägelser

Vår tid är förmodligen den mest förutsagda någonsin. Krishan Kumar (1978:185-186) har exempelvis pekat på den enorma uppsättning framtidsinstitut, som etablerades i många länder på 1960-talet.

'Futurologiska' institut mångfaldigades i alla industrisamhällen i världen. Regeringar och lärda sammanslutningar satte upp 'tankesmedjor' och kommissioner för att producera rapporter och 'scenarier' om framtiden för sina samhällen. [...] En ström av böcker och symposierrapporter dök upp med titlar som *The Year 2000*, *Mankind 2000*, *The World in 1984*, *Life in the Twenty-First Century*, *The Sociology of the Future*, till och med *The Future as an Academic Discipline*.¹

Den flod av förutsägelser, som Kumar pekar på, tycks inte ha sinat nämnvärt sedan dess. Flödena är fortfarande höga – till exempel genom det nyss avslutade stora brittiska "Future of Work"-programmet (Nolan 2003; Nolan & Wood 2003). I Sverige inleddes diskussioner om framtidsstudier i slutet av 1960-talet, vilket bland annat ledde till att "Föreningen för framtidsstudier" bildades 1971 och "Sekretariatet för framtidsstudier" 1973, som i sin tur ombildades till "Institutet för framtidsstudier" (Lundblad 2000:33). Framtiden är med andra ord ett attraktivt forskningsobjekt.

---

¹ Översättningar av citat har gjorts av oss.

Framtidsforskning som objekt

Det förefaller oss dock något märkligt att resultaten av all denna verksamhet i så låg grad utsatts för systematisk empirisk och teoretisk prövning. Vi är emellertid inte helt ensamma om att ställa oss frågande inför detta. För över 30 år sedan undrade Åke Sandberg (1975) samma sak och efterlyste redan då en metateori kring framtidsstudier och framtidsforskning – en forskning om framtidsforskningen helt enkelt. Det finns dock några exempel på forskning i denna riktning, och just Kumar (1978 och 1995) har kanske givit ett av de främsta bidragen. Samtidigt koncentrerar han sig på teorier om det postindustriella och postmoderna samhället som sådant och säger explicit (1995:vii-viii) att han har andra syften än att testa deras sanningshalt. Ett annat viktigt verk är Colin C. Williams (2007) *Rethinking the Future of Work*, där författaren betonar att bedömningar av arbetets framtid bör göras med hänsyn till en mångfald av möjliga utvecklingsvägar i olika geografiska områden och populationer, snarare än utifrån enkla dikotomier som fordism och post-fordism eller industrisamhälle och tjänstesamhälle. Förutsägelser i enstaka och inflytelserika verk har också varit utsatta för granskning (av t.ex. Chenoweth & Feitelson 2005; van der Duin m.fl. 2006; Galtung 2003), även om det ofta har skett på ett inte helt systematiskt sätt. Vissa aspekter av förutsägelser som sådana har också studerats, såsom framtidsstudiers socialpsykologi (Asplund 1979) och idéhistoria (Armytage 1968). Och det finns en hel del statistisk-tekniska utvärderingar för att förbättra tillvägagångssättet vid framsyner (eng. *forecasts*, t.ex. Mozes 2003).

De förtjänstfulla försök som gjorts att syna framtidsforskningen handlar emellertid vanligen om enstaka nedslag i olika verk och om en granskning av just dessa. Den metateoretiska ansats som Sandberg efterlyste och en mer systematisk genomlysning av fältet som sådant tillhör alltså ovanligheterna. Vi har för avsikt att anta denna utmaning. Ett första steg i detta arbete är att här presentera ett analysinstrument – en typologi – som gör det möjligt att klassificera skilda förutsägelser om framtiden genom att urskilja fyra idealtyper; vi illustrerar också dessa typer med ett verk vardera.² Vår intention är alltså att åskådliggöra typologins logik och tillämpning. I likhet med alla andra typologier är tanken med vårt förslag att bidra med ett instrument för att kunna upptäcka och kartlägga variationer – i det här fallet variationer i förutsägelser.

---

² Formandet av typologin ingår i ett nyligen påbörjat forskningsprojekt om förutsägelser i allmänhet och prediktioner i synnerhet, där det inte är framtiden som är objektet utan framtidsforskningen. Projektet heter "Arbetets framtid – igår och idag. En empirisk och teoretisk studie av prediktioner" och är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

Trots att typologier är ett vanligt klassificeringsinstrument inom vetenskapen har vi inte påträffat någon motsvarighet till den typ av indelning av förutsägelser som vi konstruerat. Visserligen har framtidsstudier varit föremål för olika typer av klassificeringar tidigare, men inte enligt de principer som vi introducerar i den här artikeln. En utbredd grund för grupperingen av framtidsbilder är att särskilja olika genrer, som exempelvis politiska, vetenskapliga, kvasivetenskapliga och skönlitterära verk om framtiden. Ett annat sätt är att, i enlighet med De Geer med flera (1986), sortera verken efter dimensionerna det möjliga, det sannolika och det önskvärda. En liknande princip tillämpas i *Att välja framtid* (SOU 1972:59), där man skiljer mellan verk som är passiva respektive kreativa. Här används även termer som systembevarande ordningsfuturesologi och en systemreformerande kritisk futuresologi. Sandberg (1975) gör en distinktion mellan tre typer av framtidsforskning: Teoretisk och intellektuell verksamhet, där mekanismerna anges, men där ingen specifik målgrupp finns; tillämpad och utredande verksamhet, som ger underlag för beslut och debatt och riktar sig mot en viss målgrupp eller ett visst fenomen; och slutligen planerings- och prognosforskning, som är forskning om framtidsforskning – en metavetenskap. Ytterligare ett sätt att kategorisera förutsägelser är att ta utgångspunkt i de olika metoder som används, exempelvis framtidsscenarier, delphimetoden, trendframskrivningar, backcasting eller litterära berättelser (t.ex. Fowles 1978; Lundblad 2000). Slutligen vill vi peka på den omfattande bibliografi som sammanställts vid Institutet för framtidsstudier. Den inbegriper verk publicerade fram till 1999, som sorteras under följande fyra rubriker: "Scenarier, trend & strategi"; "Visioner, utopier & dystopier"; "Prognoser, förutsägelser & framtidsbilder"; och "Dynamiska system, evolution & systemanalys". Det är oklart på vilka grunder man valt de kategorier man gjort, även om vi kan skönja en viss logik med avseende på verkens innehåll i relation till de fyra rubrikerna.³

Den typologi som vi arbetar utifrån är således ytterligare ett instrument för att systematisera olika typer av förutsägelser. Typologins berättigande, mot bakgrund av befintliga tillvägagångssätt, är dess potential som sorteringsmekanism utifrån två betydelsefulla dimensioner, nämligen sanningsanspråk och förklaringsanspråk. Närvaron eller frånvaron av dessa anspråk, och hur de behandlas i förhållande till varandra, skapar i våra

---

³ Bibliogafin, som sammanställts av Anders Östhol, finns tillgänglig på Institutets för Framtidsstudier hemsida. Se [http://www.framtidsstudier.se/filebank/files/20060130\\$125525\\$fil\\$YCKXQwfi2UyuuWrYrpOd.pdf](http://www.framtidsstudier.se/filebank/files/20060130$125525$fil$YCKXQwfi2UyuuWrYrpOd.pdf).

ögon förutsättningar för en fruktbar diskussion om förutsägelser, men även möjlighet till distinktion mellan olika typer av dem.

En typologi och dess tillämpning

Utgångspunkten för typologin är termen *förutsägelse*, och med den menar vi en utsaga om framtida händelser eller tillstånd. Och den är framtida i förhållande till när förutsägelsen ifråga gjordes, vilket innebär att det finns förutsägelser från igår om idag och från idag om imorgon. Typologin utgör en klassificering av förutsägelser och den är tillämpbar oavsett deras kronologi. Vi bygger upp typologin utifrån två dimensioner. Den ena är "sanningsanspråk". Vi ger inte termen den pejorativa konnotation, som den har inom postmodernistisk och allmänt relativistisk teoribildning. Vi betraktar det således inte som fult att resa sanningsanspråk. Innebörden av termen är helt enkelt att den som framför en utsaga om framtiden samtidigt explicit hävdar att det som förutsägs faktiskt kommer att inträffa. Utsagor kan därmed klassificeras efter om de har sanningsanspråk eller om de inte har det. En förutsägelse som uppges ha sanningsanspråk kan vidare vara mer eller mindre definitiv. Ett exempel på detta är en förutsägelse som inte postulerar ett enda utfall, utan ett antal möjliga utfall – exempelvis scenarier – beroende på vilka mekanismer som är verksamma och hur de är verksamma: Om mekanismerna M_1 och M_2 aktiveras så resulterar det i framtid A, men om istället mekanismerna M_3 och M_4 aktiveras så inträffar framtid B. Även sådana mer komplicerade utsagor räknar vi in i kategorin "har sanningsanspråk".

Denna diskussion om mekanismer för oss in på den andra dimensionen av typologin som är "förklaringsanspråk", det vill säga huruvida den som framför en utsaga explicit utpekar mekanismer som orsaker bakom de händelser och tillstånd som förutsägs. Med "mekanism", eller "generativ mekanism", menar vi allt "som kan få något att hända i världen" (Danermark m.fl. 2003:360). Ett par exempel: Enligt Habermas (1984) beror det förhållandet att människor kan använda språket på ett rationellt sätt på tre mekanismer, nämligen att vi kan bruka det representativt (skilja mellan det som är och tycks vara), expressivt (skilja mellan vad individen är och utger sig för att vara), och för att utveckla gemensamma värderingar (skilja det som är från det som borde vara). Och Bauman (1991) finner att mekanismerna bakom Förintelsen ligger i en kombination av en mekanism som han kallar en trädgårdsmästarkultur och utvecklade byråkratiska hierarkier med färdiga roller, som skapar avstånd mellan handlingar och deras konsekvenser. Mekanismer är det som man hänvisar till för att förklara ett fenomen. Utsagor kan alltså klassificeras inte bara utifrån om de ställer

sanningsanspråk eller ej, utan även efter om de anger förklaringsanspråk eller om de inte gör det.

Typologin innehåller alltså två dimensioner med två värden på varje, varför vi får fyra möjliga utfall (Tabell 1): Förutsägelser med sanningsanspråk och som också har förklaringsanspråk (prediktioner); med sanningsanspråk, men utan förklaringsanspråk (prognoser); utan sanningsanspråk, men med förklaringsanspråk (science fiction); och utan vare sig sanningsanspråk eller förklaringsanspråk (utopier/dystopier). Vi betraktar utfallen i typologin som idealtyper (Weber 1983:15-16), det vill säga vi använder dem som måttstockar för olika uttalanden om framtiden. Det är på det sättet vi kan försöka avgöra vad som är prediktioner och vad som är prognoser, science fiction och utopier.

Tabell 1: Typologi över förutsägelser

	Har sanningsanspråk	Har ej sanningsanspråk
Har förklaringsanspråk	<i>Prediktion</i> Ex: Dahlbom: Sveriges framtid	<i>Science fiction</i> Ex: Martinson: Aniara
Har ej förklaringsanspråk	<i>Prognos</i> Ex: Wahlström: Efter stålbadet	<i>Dystopi/Utopi</i> Ex: Boye: Kallocaïn

Prediktioner har vanligen vetenskapliga ambitioner och är därmed mer precisa än förutsägelser i övriga utfall, eftersom de anger mekanismer och tendenser bakom händelserna och tillstånden. Utöver detta innehåller de explicita sanningsanspråk. John Maynard Keynes (1972 [1930]) argumentation bakom hans oro inför vad som ska hända hans barnbarn när allt arbete automatiserats men de ändå är indoktrinerade att vilja arbeta, är exempelvis av sådan karaktär att den kan betraktas som en prediktion. En formulering anger direkt det som vi är ute efter. Keynes säger (1972:322) nämligen att han vill gå "till vad som sker under ytan – till den sanna tolkningen av tendenser hos saker och ting". (I samhällsvetenskapens historia

är artikeln annars mest berömd för att det var där termen ”teknologisk arbetslöshet” myntades.) Keynes urskiljer alltså en tendens – det vill säga en mekanism i verksamhet – hos tekniken att ersätta mänskligt arbete, varför detta kommer att ta slut. Samtidigt ser han en i kulturen inneboende tendens att värdera arbetet så högt att den skapat ett behov hos människor att arbeta. Det är detta framtida dilemma hans artikel definierar. I senare tider finns också likartade förutsägelser, om än inte alltid lika känsliga för problem som kan beledsaga arbetets försvinnande. Sedan är det en annan sak att samtliga prediktioner han gör har visat sig vara empiriskt felaktiga (Lin 2008).

Prognoser utmärks av att inte vara förankrade i en förklaring – de pekar inte ut mekanismer bakom de framtida händelserna eller tillstånden. Däremot framställer de anspråk på att förutsägelseerna verkligen kommer att inträffa. En vanlig form av prognos är en framskrivning eller extrapolering av empiriska, vanligen statistiska, trender. De kan vara mycket sofistikerade, men grunden är att utvecklingen förstärks i den riktning som data utpekar. (Inom medicin finns en helt annan innebörd av termen, men det bortser vi från här.) Verk där det råder en lös koppling mellan mekanismer och utfall räknar vi också som prognoser. Många politiska visions- och styrdokument kan ses som exempel på detta. Till exempel produceras inom EU:s politiska apparat utvecklings- och handlingsplaner på regional, nationell och internationell nivå där man förutspår den framtida utvecklingen inom en rad områden (t.ex. Lissabonfördraget och Lissabonstrategin), men där det inte alltid är helt enkelt att identifiera vad som faktiskt antas leda till det ena eller det andra utfallet. Vissa teorier, som exempelvis om innovationers och entreprenörskapets betydelse (Shane 2003) eller om den kreativa klassens inflytande (Florida 2006), importerar och används till att förutspå en rad olika utfall, men logiken är inte alltid alldeles klar. Inom det politiska fältet tenderar visioner och prognoser att sammanblandas. Därmed suddas ibland gränsen ut mellan det man vill ska inträffa – visionen – och det man säger ska inträffa – prognosen.

Det förhållandet att mekanismer saknas i argumentationen medför även att vissa utsagor får en gåtfull och svårtolkad karaktär. Uppenbarelsebokens och Nostradamus förutsägelser kan vara exempel på sådana prognoser. Ibland används även termen profetia för denna typ av förutsägelse. Inom vissa religioner är profetian en typ av kunskap om framtiden som några utvalda får av en högre stående makt.

Kombinationen att utpeka mekanismer, men inte resa explicita sanningsanspråk kallar vi *science fiction*. Enligt en bred definition av science fiction rör det sig om framtidsberättelser som bygger på en modern

världsbild och som innehåller vetenskapligt grundade innovationer och uppfinningar med avgörande roll för handlingen. Det som lett oss fram till termen är emellertid en annan vanlig definition, som betonar just att sådana verk uppställer förklaringsanspråk; science fiction, säger den, "involverar att man systematiskt förändrar teknologiska, sociala eller biologiska villkor och sedan försöker förstå de möjliga konsekvenserna" (Parker m.fl. 2007:247). Verk inom denna kategori präglas således inte av anspråk på att de beskrivningar som görs kommer att bli faktiska händelser och tillstånd. Några exempel på verk är Asimovs *Jag, robot* (1954), Martinsons *Aniara* (1956), Sagans *Cosmos* (1980) och Clarkes *2010: andra rymd-odyssén* (1983).

Utopier eller *dystopier*, slutligen, framförs utan anspråk på att säga sanningar och talar heller inte om varför saker och ting ska bli på det sätt som påstås. Själva ordet "utopi", eller *outopia*, betyder "ingen plats", vilket tycks oss vara en bra term för framtidsutsagor som varken vill säga sanningar eller ange orsaker. Det är en helt annan sak att författare till utopier ofta vill framföra kritiska sanningar om det samhälle de lever i och kanske även utpeka mekanismer bakom en social utveckling de vill varna för. "Utopier är", framhåller Grey och Garsten (2002:10), "intimt knutna till den historiska och sociala miljö i vilken de uppstår." Vi har ibland hört svenskar säga att en *dystopi* är en dyster utopi, men rent språkligt är det en anti-utopi. Vi behåller emellertid den vanliga konnotationen att utopier har en positiv och dystopier en negativ framtoning. Detta är emellertid inte någon absolut klassificering. Den ursprungliga utopin, som skrevs av Thomas More 1516 (2003), framstår vid en genomläsning idag knappast som ett samhälle som särskilt många skulle se fram emot att leva i. Några verk som ofta anges inom denna genre är, förutom Mores *Utopia*, Boyes *Kallocain: roman från 2000-talet* (1940), Bradburys *Fahrenheit 451* (1958), Orwells *1984* (1968) och Le Guins *The Dispossessed: An Ambiguous Utopia* (1974).

När vi talar om förutsägelser i samhällsvetenskapliga sammanhang är det kanske inte så märkligt att ta upp prediktioner och prognoser, men förmodligen inte självklart att också behandla science fiction och utopier. Ett av skälen till att vi inkluderar den typ av verk som finns i typologins högra kolumn är att de har haft en stor betydelse för framtidsforskningen, inte minst genom sitt skapande av olika scenarios (Livingston 1978). Vidare har man inom exempelvis organisationsteorin pekat på användbarheten av denna typ av förutsägelser för teoretisk utveckling (t.ex. Parker & Martin 2001). Inom science fiction och dystopier/utopier blandas scenariotekniken med fantasi och kreativitet på ett sätt som inte är legitimt inom veten-

skapen. Dock finns vissa liknande drag. Till exempel grundar sig science fiction – liksom dystopin och utopin – många gånger på kontrafaktiska satser (Määttä 2006). Därtill bygger de vanligen på olika vetenskapliga begrepp, inte minst vad gäller teknik, tid och rum. Vidare handlar verken ofta om hur det som existerar idag i mindre skala vad gäller exempelvis teknik fått ett stort genombrott i framtiden (Asimov 1954, Sagan 1980, Clarke 1983) – på gott och ont; och hur olika politiska, ekonomiska och statliga system genomgått stora förändringar – på gott och ont (Huxley 1932, Boye 1940, Bradbury 1958, Orwell 1968 och Le Guin 1974). Livingston (1978) pekar vidare på att science fiction och dystopier/utopier – i likhet med övriga typer av förutsägelser – kan ha effekter som fungerar i enlighet med Mertons (1957) resonemang om självuppfyllande respektive självförnekande profetior. Detta genom att de inverkar på dels dem som formulerar förutsägelse, dels det samhälle de riktas mot. Genom att måla upp tänkbara negativa eller positiva framtidsscenario skapas förutsättningar för reflexion, ställningstaganden och handlande för att gynna, förändra eller förhindra vissa företeelser. Detta benämner Henshel (1978) prediktionsdilemmat, vilket innebär att förutsägelsen kan påverka händelseförloppet i den ena eller andra riktningen och därmed fungera som en självalternerande profetia. I den mån man har för avsikt att bedöma förutsägelserns resultat, det vill säga hur det faktiskt gick, är diskussionen om självalternerande profetior central. I det här fallet kan science fiction och utopier/dystopier ha en större effekt på samhällsutvecklingen än prediktioner, men det är effekter av förutsägelsen och har inte med de resta sanningsanspråken att göra. En förutsägelse, oavsett sanningsanspråk, kan således komma att verka som en självuppfyllande eller självförnekande profetia.

Vi är medvetna om att typologin även väcker andra frågor. Det handlar kanske särskilt om två områden, som båda gäller en gränsdragningsproblematik. I det ena fallet har det att göra med vad som inkluderas i modellen och vad som exkluderas, det vill säga vad som kan betecknas som en förutsägelse. Det handlar alltså om operationaliseringar eller praktiska tillämpningar av detta begrepp. Här väcks även frågor om vad som vanligen är föremål för förutsägelser och vad som framstår som frånvarande i dem. Det är intressant inte bara att kartlägga vilka delområden som ofta förutsägs, utan också vilka som mer sällan behandlas. En hypotes är exempelvis att teknologi ingår i den förra kategorin, könsarbetsdelning i hemmet i den senare.

I det andra fallet handlar det om modellens inneboende logik och dess inre gränsdragningar, samt hur vi kategoriserar och placerar in vissa verk i

relation till de fyra idealtyperna. Vid en första orientering om litteraturen finner vi att det främst är vertikalt i typologin som denna problematik blir tydlig. Uppehåller vi oss vid den vänstra kolumnen är ett exempel följande: Trots att det är möjligt att identifiera ett antal mekanismer i ett enskilt verk kan det vara långt ifrån tydligt hur dessa mekanismer leder till det utfall som postuleras. Det är alltså det som vi tidigare talat om som en lös kopp-
ling mellan mekanismer och utfall. Detta innebär att det inte alltid är helt enkelt att avgöra om det är en prediktion eller en prognos. I den högra kolumnen är ett exempel på ett kategoriseringsproblem att science fiction ofta är en utopisk eller dystopisk berättelse och vice versa. De två kategorierna tenderar delvis att sammanfalla – och distinktionen är dessutom, som vi nyss påpekat, inte absolut. Med detta menar vi att det inte alltid går att behandla enskilda verk som alltigenom sammanhängande entiteter med avseende på sanningsanspråk och förklaringsanspråk. Till exempel kan ett och samma verk innehålla såväl prognoser som prediktioner. Typologin ger oss ändå möjlighet att systematiskt arbeta med de olika idealtyperna, dels med avseende på hur verk kan sorteras in i dem, dels med avseende på hur olika förutsägelse typer kan finnas närvarande i samma verk.

Trots att det är förenat med vissa problem och överväganden att använda en sorteringsmekanism som denna, menar vi att den utgör en värdefull utgångspunkt för analyser av förutsägelser. Typologin har ett allmängiltigt värde i det att den ger en möjlighet att klassificera förutsägelser efter deras kvalitativa karaktär. I det följande ska vi ta upp ett svenskt exempel på varje utfall i typologin för att illustrera hur den kan användas, med andra ord en prediktion, en prognos, en science fiction-berättelse och en utopi/dystopi. När det gäller de verk som vi tar upp utgör prediktionen ett exempel på dagens förutsägelser om i morgon, medan de övriga tre verken kan ses som exempel på gårdagens förutsägelser om idag. Vi vill dessutom betona att det inte rör sig om en kategorisering med avseende på förutsägelse rnas kvalitet som förutsägelser, utan med avseende på deras karaktär utifrån typologins dimensioner. Vi menar alltså inte att prediktioner nödvändigtvis är bättre än skönlitterära dystopier på att förutsäga framtiden, men vi menar att de har andra egenskaper. De valda verken är inte utsedda för att de helt och hållet överensstämmer med den specifika idealtypen, sådana exempel är svåra att finna. Dock menar vi att de fungerar väl som illustrationer av hur typologin kan användas.

En prediktion: Sveriges framtid

Bo Dahlboms nyligen publicerade (2007) *Sveriges framtid* är ett exempel på ett svenskt verk som utgör en prediktion. Dahlboms (2007:17) ambition med boken är att den ska väcka ett intresse för byggandet av det framtida samhället med år 2025 i fokus. För att detta byggande ska bli så bra som möjligt krävs en vision och det är den visionen Dahlbom vill utveckla. Visionen är, som han själv understryker, inte tagen ur luften, utan vilar på en analys av pågående samhällsutveckling där han identifierar *hur* och *varför* samhället förändras (2007:109). Det är med hjälp av en "framtid-sarkeologisk" metod som Dahlbom underbygger sina förklaringsanspråk och konstruerar sina framtidsbilder (2007:18):

[F]ramtid-sarkeologi är just studiet av framtida teknikanvändning och dess betydelse för samhällets utveckling och förändringar i våra livsmönster. För att framtid-sarkeologin ska bidra till vår kunskap om framtiden måste den bottna i en förståelse för den breda samhällsutvecklingen och de processer som driver den.

Det är med andra ord genom att förutsäga teknikens utveckling som man kan predicera hur livet kommer att se ut i framtiden. De processer som tillsammans med tekniken ger kraft åt den framtida utvecklingen är, enligt Dahlbom (2007:22-23): *Globalisering*, vilket innebär att världen växer samman, gränser försvinner och en global marknad präglad av avreglering och konkurrens breder ut sig. *Automatisering*, vilket betyder att arbetet fortsätter att automatiseras och storskalighet ersätter småskalighet, IT tömmer kontoren och utbredningen av tjänster ökar. *Kommersialisering*, vilket avser marknadens allt viktigare roll och en massiv övergång från produktion till handel och privatkonsumtion. *Systemisering*, vilket innebär att IT och samhället kopplas ihop till ett system, e-samhället, där allt hänger samman. *Rationalisering*, vilket betyder att gamla vanor ifrågasätts genom nya kunskaper, samtidigt som marknad, kunskap och konkurrens går hand i hand och leder till effektiviseringar.

Tekniken, inte minst genom IT-utvecklingen, har gett dessa processer en enorm kraft och Dahlbom (2007:28ff) anser att det bästa sättet att skapa en framtid är att göra dem till "sina vänner" och i samband med detta gå från ett samhälle i form av ett folkhem till ett samhälle i form av ett företag. Dahlbom (2007:109-10) målar upp en bild av Sverige år 2025 där de fem huvudprocesserna bland annat resulterat i

ett komplext, sammanhängande samhälle med ökad konkurrens och mer marknadsinriktade lösningar, med rutintjänster tillgängliga på nätet, och uppsökande tjänsteutövning i ett allt rörligare samhällsliv. Handel snarare än produktion dominerar näringslivet och sätter allt större prägel på samhällsliv och värderingar.

Dahlbom (2007:210) fortsätter med att hävda att arbetslivet blir alltmer platsoberoende och att detta leder till en upplösning av gränserna mellan arbetstid, familjeliv, fritid och konsumtion. Arbetslivet når in i hemmen och konsumtionen in i arbetslivet. Rutintjänster centraliseras och integreras, medan tjänster som kräver en personlig närvaro flyttar allt längre ut på olika mötesplatser i samhället. I takt med en allt mer automatiserad administration och att rutintjänster läggs ut på nätet, byter våra myndigheter skepnad från kontorsverksamheter till mobila verksamheter som har service och tillsyn som sina huvuduppgifter. Utbildning och sjukvård blir mer platsoberoende. Företagen är i första hand mobila säljorganisationer och inte stabila produktionsanläggningar (Dahlbom 2007:117). Företagen har gjort sig av med sina kontorsbyggnader och tjänstearbetet bedrivs mobilt. Det så kallade "fabrikstänkandet" måste ge plats åt ett "marknadstänkande" som upplöser tid, rum och formella strukturer. Inom dagens inåtvända och slutna fabriker heltidsarbetar svenskarna med väldefinierade arbetsuppgifter och med litet intresse för omgivningen. Sverige 2025 är däremot ett öppet samhälle med utåtriktade och nätverkande individer i ständigt nya verksamhetsformer och oändligt nya organiseringsformer (Dahlbom 2007:119-20). Det rör sig om ett arbetsliv som präglas av handel och ett privatliv som präglas av konsumtion i alla dess former – en obegränsad shopping.

Dahlbom (2007:111) ser, som vi nämnt, teknikutvecklingen som den avgörande och bakomliggande mekanismen som driver på de fem samhällsprocesserna. Han är emellertid inte teknikdeterminist i någon ortodox mening, utan pekar på vikten av att de fem identifierade processerna "hanteras" rätt för att Sverige ska bli ett blomstrande samhälle. Tekniken har inte någon egen inneboende logik, vilket betyder att vi måste ta herraväldet över den och styra den i den riktning vi vill. En viktig styrmekanism är, enligt Dahlbom (2007:123), den vetenskapligt underbyggda vision som han presenterar och som han anser vara förenlig med teknikutvecklingen. Dahlbom pekar således på mekanismerna och ett möjligt utfall av dessa och vi menar att man här kan följa en viss inre logik i

hans resonemang. Han beskriver hur de olika processerna tillsammans med tekniken kommer att påverka människors arbets- och vardagsvillkor.

När det gäller sanningsanspråken vill Dahlbom teckna rimliga scenarion av hur det svenska samhället ser ut år 2025. Hela boken är en argumentation kring hur en rad faktorer leder fram till vissa specifika förhållanden. I sammanhanget kan påpekas att dessa förhållanden utgör det önskvärda utfallet. Det finns även en mer hotfull bild i Dahlboms skildring av samhällsutvecklingen. Här rör det sig om ett Sverige och ett svenskt arbetsliv som befinner sig utanför pallplats i en global konkurrens. Dock innebär inte detta värsta-scenariot att Dahlboms sanningsanspråk försvagas, utan han ser de två utfallen som lika troliga – men inte lika önskvärda. Dahlbom vill påverka riktningen och formulerar sin vision som det eftersträvarsvärda alternativet.

En prognos: Efter stålbadet

Bengt Wahlströms (1993) *Efter stålbadet. Trender i morgondagens arbetsliv* är vårt exempel på en prognos. Vi kan inte behandla hela boken, vilket främst beror på att merparten av den utgörs av mycket detaljerade förutsägelser om enskilda branscher och ibland ännu mindre enheter. Ett exempel är det här om kontoren efter år 2000 (1993:127 och 128):

Borta är den tiden då skyltar av mässing, eller möjligtvis plast, på eller bredvid dörren upplyste om vem som hade sin arbetsplats innanför en viss, oftast stängd, dörr. I stället väljer man ett ledigt rum eller skrivbord när man kommer på morgonen och kopplar upp sig därifrån mot kontorets informationssystem. [...] Principen ett företag – ett kontor försvagas allt mer. Räkna med att ett företag mycket väl kan tänkas dela flexibla kontorslokaler med andra företag, och det gäller inte bara företag med få anställda.

Vi inskränker oss till att ta upp Del I, som bär titeln "Arbetet". Vi vill därvid notera att Wahlström under rubriken "Perspektivet är långsiktigt" (1993:11) säger att beskrivningarna inte kommer att gälla förrän sekelskiftet 2000 eller ännu lite senare. Eftersom detta sekelskifte inträffade bara sju år efter det att boken publicerades är det i vårt perspektiv en mycket kort tidshorisont.

Det centrala begreppet i förutsägelsen är "informationssamhället", i vilket alla företag är småskaliga, platta och aggressiva. Det svenska samhället glider i stort sett omärkligt in i denna epok. Det blir emellertid inte

klart om Sverige redan är där när analysen görs eller om det kommer att ske i framtiden eller om vi om sju år eller så befinner oss i en övergångsfas från industri- till informationssamhället. Det vi får veta är att det är "rimligt att anta att det inte lär dröja länge innan Sverige är ett fullt utvecklat informationssamhälle" (1993:21). Ibland finns ytterligare en fas, nämligen det postindustriella samhället, som kanske är en övergångsform. Hela frågan om samhällsformer och övergångsformer förblir oklar, trots den centrala plats som begreppet informationssamhälle intar.

Men den viktigaste frågan, säger Wahlström, är hur vi – det är dunkelt vilka "vi" är – kan förändra vår syn på arbete från den lutherska arbetsmoral som är förknippad med industrisamhället till "informationssamhällets nya förutsättningar, där kunskapsinriktat entreprenörsarbete är en ledstjärna" (1993:25). Det är alltså en starkt förenklad version av den ofta kritiserade teorin om kulturell eftersläpning (Ogburn 1922) – en teori som dessutom måste sägas tillhöra just industrisamhällets ideologiska barlast.

Det ställdes Wahlström utgår från är den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Det problem han ser är emellertid att ekonomer har lagt fram förslag på hur krisen kan lösas, men att folk i allmänhet inte accepterar dessa idéer. Därmed är krisen inte bara ekonomisk, utan även psykologisk. "Vi" vill inte anpassa oss till informationssamhället – och det är problemet. En del av de saker vi inte tycker om är de här (Wahlström 1993:27):

Ett samhälle som ställer större krav på den enskildes engagemang och initiativförmåga och som satsar på småskalighet och mångfald i stället för storskaliga lösningar. Ett samhälle som också innebär en större polarisering med på sikt fler vinnare och förlorare. [...] Många svenskar känner sig oroliga och oförstående inför en sådan utveckling.

Problemet kommer emellertid att undanröjas, eftersom det bara finns en enda möjlig utveckling. Boken är full av formuleringar som att olika företeelser är "nödvändiga och kommer att genomföras" (t.ex. s 31), att människor "måste vänja sig vid" (t.ex. s 46) eller "måste räkna med" (t.ex. s 47) olika saker. Determinismen är påtaglig: Det finns inga val och inga alternativa utvecklingsvägar. Vi kan inte hålla emot informationssamhället och globaliseringen. Och här blir Wahlström mer normativ än predicerande. Många företeelser hör ihop med industrisamhället och kommer därför att ändras – eller måste ändras – i informationssamhället. Dit hör avtalsformerna på arbetsmarknaden, arbetstiderna, när semestrar ska ligga,

anställningstryggheten, liten lönespridning, starka parter på arbetsmarknaden, och så vidare.

Det deterministiska draget kopplat till den normativa ådran gör det svårt att urskilja några mekanismer bakom de empiriska mönster, som förutsägelsen innehåller. När Wahlström anger sitt syfte med boken ingår heller inte någon förklarande ansats (1993:22, *emfas borttagen*):

Bokens målsättning är dels att försöka beskriva den svenska vägen ur industrisamhället, dels att tydliggöra villkoren i det nya informationssamhället när det gäller arbete och branscher. Vilka arbetsuppgifter finns kvar, vilka kommer till och vilka försvinner?

Däremot reser han sanningsanspråk, om än med vissa reservationer. Han (1993:10-12) framhäver att det inte finns några entydiga och vetenskapligt säkerställda svar på frågor om framtiden, men tillräckligt går ändå att säga för att en sådan "omvärldsanalys" ska vara värd att genomföra. Vissa förutsägelser kommer säkerligen att visa sig vara felaktiga, men det är ändå viktigt att på ett så tidigt stadium som möjligt försöka fastställa inriktningar och formulera viktiga frågor. Sådant ger bland annat konkurrensfördelar. Framtidsbilderna måste emellertid hela tiden revideras i enlighet med ny information. Wahlström lägger alltså fram en nyanserad syn på möjligheterna att göra sanna uttalanden om framtida händelser och tillstånd, men han argumenterar ändå för att det är en väsentlig och värdefull verksamhet. Och detta sanningsanspråk gäller naturligtvis även hans egen analys.

Wahlströms förutsägelser utpekar sammanfattningsvis inte mekanismer bakom utvecklingen, de hänvisar endast till ett diffust "informations-samhälles" krav. Däremot har framställningen sanningsanspråk, även om det finns problem i omvärldsbevakningens och framtidsförutsägelseernas möjligheter att göra korrekta uttalanden i detaljer. Wahlströms förutsägelser faller under rubriken prognos i vår typologi. Och därtill är denna prognos en starkt normativ och ideologisk sådan.

Såväl Dahlbom som Wahlström reser alltså sanningsanspråk, men de gör det på lite olika sätt. Wahlström ser endast en möjlig framtid: informationssamhället. Däri ligger det grundläggande anspråket på att hans förutsägelse kommer att slå in, här finns ingen tvekan. Däremot kan, framhåller han, detaljer justeras allt eftersom nya data blir tillgängliga. Dahlbom ser däremot alternativa utvecklingsvägar, varför hans sanningsanspråk får en annan form. Det säger att om vissa saker inträffar, det vill säga de som han förespråkar, så kommer det goda scenario han presenterar att bli verklig-

het; om andra saker inträffar blir utfallet istället katastrofalt. Båda konsekvenserna kan bli följden. Dahlbom utpekar också mycket klart mekanismer bakom de alternativa händelseförloppen, varvid tekniken och den sociala hanteringen av tekniken utgör den främsta förklaringen till vad som kommer att ske. När det gäller Wahlström är det betydligt svårare att finna några mekanismer. Ibland nämner han "faktorer" som har att göra med skilda drag i informationssamhället, men det är oklart vilken relationen är mellan dessa drag och det kommande samhället. I den mån man över huvud taget kan tala om förklaringar handlar det om en mycket lös koppling mellan mekanismer och utfall.

En science fiction-berättelse: *Aniara*

Som ett svenskt exempel på science fiction (uppställer förklaringsanspråk, men ej sanningsanspråk) väljer vi Harry Martinsons rymdepos från 1956 – *Aniara*. Som vi tidigare nämnt är gränserna inte alltid entydiga och skarpa mellan olika typer av verk. En science fictionberättelse kan – i likhet med en prediktion – exempelvis mynna ut i både en utopi och en dystopi. Vi väljer emellertid att i det här fallet klassificera *Aniara* som science fiction – och om det skulle råda några större tvivel därom hänvisar vi till Nolte (2002) och Määttä (2006), som på ett övertygande sätt argumenterar för att *Aniara* är just science fiction. Martinson hade goda kunskaper om teknik men också naturvetenskap, och han använde dessa kunskaper i *Aniara* på ett sätt som även idag får genklang inom det teknikvetenskapliga fältet (t.ex. Gustafson 2004).

Inom forskning om science fiction är en vanlig indelning i å ena sidan en mer naturvetenskaplig och futurologisk gren som inspirerats av teknik och fysik, och å andra sidan en mer humanistisk och samhällsvetenskaplig gren med inspiration hämtad från sociologi, filosofi, psykologi och politiska tankegångar (Nolte 2002; Määttä 2006). När det gäller Martinsons *Aniara* innefattar den inslag av båda dessa grenar. I efterkrigstidens anda finns där en teknikpessimism, en medvetenhet om hotet från en galopperande miljöförstöring, en betänksamhet mot en växande instrumentell rationalitet och en fruktan för alienation och främlingskap. Hos Martinson är det just dessa fenomen som utgör de mekanismer som hans förklaringsanspråk vilar på. Det rör sig således om områden som behandlas i en rad klassiska sociologiska verk (Marcuse, Weber, Simmel, Tönnies, Marx).

I *Aniara* förenas vetenskap och poesi och de bildar tillsammans en samhällskritisk symboltyngd betraktelse av konsekvenserna av vårt handlande. Martinson pekar på vad som kan hända om de ovan nämnda typerna av mekanismer aktiveras – de sätter igång ett antal processer, som är

förödande för mänskligheten. I efterhand har boken beskrivits som "varningslampan som inte slocknat" (Widfelt 2006). Verket är enligt Martinson själv ett försök att skapa en medvetenhet kring vad exploateringen av Jorden, av ett utbredd instrumentellt förnuft och alienation kan leda till för människan och hennes livsvillkor (se även Wrede 1965). Vi menar att förklaringsanspråken hos Martinson återfinns i samband med att han pekar ut dessa centrala mekanismer som tillsammans med teknikutvecklingen bidrar till mänsklighetens undergång, men att hans sanningsanspråk får ge vika för hans beslutsamhet att höja ett varningens finger.

Aniara är en diktsamling som utspelar sig i en odefinierad framtid och som skildrar hur 8 000 människor i en ren rutinfärd ska fraktas från den strålscadade och döende Jorden till planeten Mars. Genom en olycks-händelse kastas rymdskeppet ut ur vårt solsystem mot en säker död i en oändlig rymd, där det i eviga tider följer sin kurs mot stjärnbilden Lyran. Boken skildrar vad som händer under den 24 år långa kamp som pågår fram tills människorna ombord dör, hur de försöker skapa mening i sin tillvaro och hålla hoppet vid liv.

En outhärlig hjälp för såväl passagerare som besättning att hantera denna ovisshet och hopplösa situation är Miman – en maskin utrustad med själ – som kan känna in, känna av, samla och bearbeta information från rymdens alla hörn, däribland vår egen Jord. Det är en tänkande och talande maskin, som skapar en slags virtuella verkligheter för allas beskådan. När Jorden till slut går under dör Miman till följd av sin sorg och skam över människans hybris och förblindelse, samt i sympati med materien. Insikter om konsekvenserna av Mimans död når först intelligentian och sedan resenärerna. Alienationen och vanvettet breder ut sig. I sitt förlorade och alierade tillstånd försöker människorna skapa mening genom religion, dans, spel, droger och sex. Boken slutar med att alla kvarvarande ombord på *Aniara* dör efter det att hoppet och ljuset tagit slut.

Vid sidan av ond bråd död, kärlek och människans sökande efter mening, handlar *Aniara* också om makt och maktkamper. Vardagen ombord på *Aniara* präglas av en utbredd arbetsdelning och en strikt hierarki. Makten i gestalt av Chefone gläds i hemlighet när Miman dör och när det känslomässiga och irrationella motståndet mot makten och förnuftet därmed också slocknar. Diktaturen hårdnar när Chefone störtas av Chefone 2 och oliktänkande fångslas eller dödas.

Boken beskriver ett förhärskande instrumentellt förnuft och dess fatala konsekvenser – om "Vishetens sten gömd i geniets slaktmask" (Martinson 1974:115), och "Ledningens" uppmaning till det oroliga folket att "ej förtvivla, men att se sitt öde i vetenskapens klara ljus" (a.a: 26). Här finns

en kultur- och teknikpessimism som är tidstypisk (Danius 2006). Tekniken i form av maskinen är förenad med död och inte med liv. Maskinen – i det här fallet *Aniara* – är hela mänsklighetens gravplats (Martinson 1974). Å andra sidan finns Miman, människans förnämsta skapelse som trots allt är en maskin. Det är med andra ord inte tekniken i sig som är roten till det onda, utan det är människan och de villkor som tekniken är verksam under. De oönskade konsekvenserna av den exploatering som möjliggjorts av de tekniska framstegen hade dock kunnat förutses enligt Martinson – om man varit intresserad av dem.

Martinson säger själv i förordet till 1974 års upplaga att *Aniara* handlar om "allt som vi inte personligen bemästrar, men som vi ändå ingår i och sammanhör med. Hur vi än lever så sker det inom ramar som på ett eller annat sätt är obevekligt bestämda." Det rör sig om ramar eller villkor som är av biologisk, social, politisk, religiös och vetenskaplig karaktär. Denna totala situation av ramar – eller villkor – som utgör världen har växt så mycket att det som tidigare var begripligt och självklart nu tillhör det obegripliga och gåtfulla, och det är med detta ramverk som människan slungas ut i en tidslig och rumslig oändlighet. Martinson skildrar med andra ord mänsklig handling och villkoren för och konsekvenserna av dessa handlingar.

Aniara kan ses som en berättelse om ett antal verksamma mekanismer som tillsammans får ödesdigra konsekvenser för människa och samhälle. Det är emellertid en synnerligen villkorad utgång och en slags överdeterminism av vissa villkor och förhållanden i samhället. Som vi nämnde inledningsvis rymmer förklaringsanspråken mekanismerna exploatering, rationalitet och alienation ackompanjerade av tekniska framsteg. Det är dessa mekanismers samverkan och vad som kan uppstå ur dem som Martinson skriver om. Sanningsanspråken lämnar han därhän, utan att för den skull ge avkall på allvaret i den varning han utfärdar. Martinson säger inte att så här kommer det att bli, utan snarare – så här får det inte bli.

En dystopi: Kallocain

Som exempel på dystopi (har varken förklarings- eller sanningsanspråk) har vi valt Karin Boyes (1962 [1940]) *Kallocain*, som skrevs under den period som Stalin hade makten i Sovjetunionen, samtidigt som Nazityskland med Hitler i spetsen påbörjade sitt härjningståg i Europa. Boye var väl insatt i såväl den stalinistiska som den nazistiska ideologin och hade även sett och hört Hitler i samband med längre vistelser i Tyskland. *Kallocain* är på sitt sätt ett betydligt mer politiskt verk än *Aniara*. Samhällskritiken finns visserligen i båda, men Boye är i *Kallocain* mer tydlig i sin

kritik mot en totalitär stat och politisk apparat. Här förenas en mastodontisk byråkratisk statsapparat med totalitarismens legitimerade laglöshet (jfr Gottlieb 2001). På samma gång lyser Boyes intresse för psykoanalysen igenom, då en bärande punkt i boken är existentiella frågor och konsekvenserna av ett undertryckande av känslor, behov och tankar.

På sätt och vis är *Kallocain* både en undran och ett konstaterande. Är det möjligt för regimer och statsskick att i längden klara sig om de förtrycker sina medborgare? En läsning av *Kallocain* visar att Boye anser att så inte är fallet. Förtryck är frånvaro av frihet och förenat med kontroll och rädsla, men det föder också motstånd.

I *Kallocain* får vi följa Leo Kalls öde någon gång under 2000-talet – i ett samhälle ständigt i krig och präglad av statens kontroll över individen. Världsstatens intressen är vad som också ska vara individens intressen och skyldigheter. Medborgaren ska vara en god medsoldat, produktiv och nyttig. Den enskilde individens existensberättigande handlar helt enkelt om att vara till nytta för den organism som staten utgör – som soldat, som arbetare och som bidragande till reproduktionen av nya medsoldater. Gränsen mellan det offentliga och det privata är obefintlig genom elektronisk övervakning och rapportörer i form av den personliga hemhjälpn i det egna hemmet. Inget är privat, det mesta ses som hot och allt är standardiserat och rutin, vilket garanterar ordning och förutsägbarhet. Avsaknaden av ärlighet och tillit mellan människor gör att samtalet dött.

Det är som kemist i Kemistaden nr 4 som Leo Kall utför sin samhälls-gärning för statens bästa. I sin övertygelse om statens suveränitet bidrar han som forskare till att skapa en sanningsdrog – *Kallocain* – som får människor att uttala sina innersta tankar. Genom att få dem att obehindrat börja tala konstaterar Leo Kall lyriskt att: "Kollektiviteten står färdig att erövra det sista område, dit asociala tendenser förut kunde ta sin tillflykt" och att "kallocainet var ett nödvändigt led i denna utveckling, eftersom det vidgade den stora gemenskapen också till det inre, som man förut behållit för sig själv" (Boye 1962:65, 66). Leo Kall ser sig själv och sitt sannings-serum som avgörande för att slutgiltigt kunna garantera statens önskan om en likriktning av människors viljor. Han får också gehör för detta, då det lagstiftas om att drogen ska ersätta alla förhörsmetoder i Världsstaten och att människor nu kan dömas för sina tankar och attityder – för ett stats-fientligt sinnelag.

Det rör sig således om ett samhälle med en exceptionellt långtgående kollektivisering och byråkratisering. Samhället som i allt väsentligt kretsar kring produktionen av krigsmedel, i form av såväl människor som material, präglas av en auktoritär struktur som döljer sin irrationalitet med rationella

och välorganiserade medel (Hammarström 1997). Trots att samtliga medborgare går under benämningen medsoldat råder en strikt hierarki och den jämlikhet som ideologin målar upp är en chimär. Det finns makt och – som Leo Kall kommer att erfara – motstånd.

I detta till synes nattsvarta scenario finns en strimma hopp. Kallocainet har nämligen en paradoxal effekt. I samband med att det öppnar upp människors sinnen visar det sig att bakom rädslan och misstron finns ett behov av och en önskan om frihet och äkta gemenskap (jfr Gustafsson Rosenqvist 1999). I sina experiment med drogen finner Leo Kall och hans överordnade tecken på vad de tror är en motståndsrörelse. Det är således med kallocainet i blodet som bokens hjältar blir tydliga och Leo Kalls lojalitet mot systemet börjar vackla. Betydligt äldre och i form av en arbetande krigsfånge i en annan stat – Universalstaten – har Leo Kall bearbetat sina tankar och skriver ner allt han varit med om. Han hyser en förhoppning om att manuskriptet någon gång kommer att läsas och ligga till grund för fortsatt kamp för frihet och samhörighet.

I enlighet med den logik som används i typologin ska den renodlade dystopin/utopin varken ha sanningsanspråk eller utpeka mekanismer. Detta kräver ett förtydligande eftersom beskrivningen av det samhälle och det arbete Leo Kall utför i Boyes *Kallocainet* rymmer ett antal sociala företeelser som kontroll, byråkrati, auktoritärt styrningssätt och främlingskap som skulle kunna ses som mekanismer. Vi menar emellertid att det hos Boye inte framgår vad som ligger till grund för den samhällsliga utvecklingen på samma sätt som hos Martinson. Hos den senare beskrivs i högre grad en process som leder till mänsklighetens död. Boye skildrar snarare ett befintligt tillstånd och hur det går till när detta reproduceras. Man vet inte hur det har tillkommit, bara hur det vidmakthålls. Inte heller Boye gör några anspråk på att ha tecknat en sann framtidsbild. Liksom Martinson är hon synnerligen samhällskritisk i sin framtidsversion när hon beskriver den förlorade människan, mänsklighetens självdestruktiva tendenser och samhällen genomsyrade av lögn. Vissa hävdar att dystopiska verk i hög utsträckning handlar om samtiden och menar att anknytningen till samtiden är en förutsättning för dess samhällskritiska karaktär (Gottlieb 2001; Asplund 1979).⁴ Detta förefaller oss aktuellt inte minst i Boyes fall. Hon gör inga anspråk på att skildra en sannolik annalkande framtid. Hennes anspråk synes i våra ögon snarare handla om att renodla det som för henne är avarterna av mänskligt beteende och av de sociala formerna för detta beteende så som de manifesterades i hennes egen tid.

---

⁴ Inom utopin rör det sig snarare om framtida och verklighetsfrånvända drömscenarier (jfr Kumar 1986).

Avslutande diskussion

Vi har försökt visa hur en typologi, baserad på om författaren reser sanningsanspråk respektive förklaringsanspråk, kan användas i syfte att systematiskt sortera olika typer av förutsägelser. Genom att granska gårdagens förutsägelser om idag och dagens förutsägelser om i morgon med avseende på hur de placeras in i förhållande till sanningsanspråk och förklaringsanspråk, kan fyra idealtyper urskiljas: prediktioner, prognoser, science fiction och dystopier/utopier. Vi har exemplifierat användningen av typologin med ett svenskt verk inom vardera kategorin. Som vi konstaterar i texten är de exempel på verk som vi valt att lyfta fram illustrationer på de olika idealtyperna inom typologin och ska inte betraktas som i allt väsentligt överrensstämmande med den hypotetiska renodling som idealtypen i sig utgör. Vi menar trots detta att de karaktärsdrag som vi pekar på i termer av förklarings- respektive sanningsanspråk, samt hur relationen dem emellan ser ut, är fruktbara för att ta sig an forskning om framtiden.

Nu är det kanske möjligt att finna samhällsvetenskapliga, snarare än skönlitterära, exempel på det vi kallar science fiction respektive utopi. I utfallet förklaringsanspråk men inte sanningsanspråk kan vi tänka oss att vissa foucault-inspirerade diskursanalytiker befinner sig. De vill inte resa sanningsanspråk, eftersom det samtidigt innebär att göra maktanspråk. Däremot kan de föreslå skäl till att en viss diskurs existerar. I det utfall som innebär avsaknad av såväl sannings- som förklaringsanspråk kan vi hitta riktningar inom hermeneutiken. Dess företrädare definierar inte sitt forskningsintresse som vare sig ett sökande efter sanning eller efter förklaring, utan som *verstehen*. Trots dessa möjligheter väljer vi alltså skönlitterära exempel, och skälet till det är att de på ett tydligare sätt illustrerar innebörden av de två utfallen.

Mot bakgrund av de exempel som vi lyft fram kan vi se ett antal frågor, som kommer att aktualiseras i det fortsatta arbetet med att tillämpa modellen. Det handlar bland annat om i vilken utsträckning framtidsstudier kan värderas på samma grunder som traditionell vetenskap. Detta är något som bör ställas i relation till hur de anspråk som reses i det aktuella verket värderas, eftersom framtidsstudiernas objekt är något som inte inträffat ännu, utan endast kan formuleras som ett möjligt, rimligt, troligt eller kanske önskvärt utfall. Vid en mer omfattande tillämpning av modellen menar vi dessutom att olika verk och olika förutsägelser inom dessa verk också kommer att ge oss en bild av hur olika typer av sanningsanspråk kan ta sig uttryck i litteratur och forskning på området. Detta är emellertid en empirisk fråga som kan besvaras först då en mer extensiv genomgång av framtidsstudier genomförts. En systematisk granskning av

hur sanningsanspråk formuleras eller inte formuleras är därmed en viktig del i vår fortsatta tillämpning av modellen och det kartläggningsarbete som detta medför. När det gäller den andra dimensionen – förklaringsanspråken – menar vi att denna kan vara enklare att hantera än sanningsanspråken eftersom förklaringsmodeller eller ansatser vanligen är explicit formulerade i såväl de teoretiserande som analyserande delarna av (framtid)sforskning. Därmed är det inte en så svår, men omfattande uppgift att identifiera de kausala kedjor som antas ligga till grund för det eller de utfall som är i fokus. Den huvudsakliga förtjänsten med typologin i dess tillämpade form menar vi slutligen vara att vi kan relatera förklaringsanspråk och sanningsanspråk till varandra.

Det material som vi avser att tillämpa typologin på är dels gårdagens förutsägelser om dagens arbetsliv, dels dagens förutsägelser om morgondagens arbetsliv. Vi är medvetna om att olika vetenskapliga ideal finns representerade i det material vi kommer att granska. Vi är också medvetna om att finns en rad olika metoder inom framtidsforskning gentemot vilka typologin kommer att appliceras och säkerligen på samma gång utmanas. Det finns exempelvis backcasting där det man vill ska ske i framtiden – det man vill ska bli sant – är utgångspunkten för de förklaringsmodeller man bygger snarare än ett utfall av dem. Å andra sidan finns också en rad studier som bygger på exempelvis forecasting där man anger vad som möjligen eller troligen kan bli sant givet vissa omständigheter eller mekanismer. Denna heterogenitet som präglar fältet underminerar inte värdet av en systematisk genomgång i enlighet med den vi ämnar företa oss, utan visar snarare på ett behov av den. Vilken roll spelar sanningsanspråk och förklaringsanspråk i förutsägelser om framtiden? Hur formuleras dessa? Hur ser relationen dem emellan ut? Genom att besvara den här typen av frågor som modellen genererar hoppas vi kunna medverka till att skapa en samhällsvetenskaplig grund för byggandet av den metateori om framtidsforskning som Sandberg (1975) en gång efterlyste.

Litteratur

- Armytage, W. H. G. (1968) *Yesterday's Tomorrows. A Historical Survey of Future Societies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Asimov, I. (1954) *Jag, robot*. Stockholm: Oskar Eklund.
- Asplund, J. (1979) *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber.
- Bauman, Z. (1991) *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Baumol, W. J. & Bowen, W. G. (1966) *Performing Arts. The Economic Dilemma. A Study of Problems Common to the Theatre, Opera, Music and Dance*. New York: The Twentieth Century Fund.
- Boye, K. (1940) *Kallocain. Roman från 2000-talet*. Stockholm: Bonnier.
- Bradbury, R. (1958) *Fahrenheit 451*. Stockholm: Norstedt.
- Chenoweth, J. & Feitelson, E. (2005) "Neo-Malthusians and Cornucopians Put to the Test. Global 2000 and The Resourceful Earth Revisited", *Futures* 37 (1):51-72.
- Clarke, A. C. (1983) *2010. Andra rymdodyssén*. Stockholm: Prisma.
- Dahlbom, B. (2007) *Sveriges framtid*. Malmö: Liber.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L. & Karlsson, J.C. (2003): *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Danius, S. (2006) "Aniara – 50 år senare", *Dagens Nyheter* 28/10 2006.
- De Geer, H. m.fl. (1986) *I framtidens kölvatten*. Stockholm: Liber.
- Duin, P. van der, Hazeu, C., Rademaker, P. & Schoonenboom, J. (2006) "The Future Revisited. Looking Back at The Next 25 Years by the Netherlands Scientific Council for Government Policy (WRR)", *Futures* 38 (3):235-246.
- Florida, R. (2006) *Den kreativa klassens framväxt*. Stockholm: Daidalos.
- Fowles, J. (1978) "The Problem of Values in Futures Research" s 125-140 i Fowles, J. (red.) *Handbook of Futures Research*. Connecticut: Greenwood Press.
- Galtung, J. (2003) "What Did the Experts Predict?", *Futures* 35 (2):107-121.
- Gottlieb, E. (2001) *Dystopian Fiction East and West. Universe of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Grey, C. & Garsten, C. (2002) "Organized and Disorganized Utopias. An Essay on Presumption", s 9-23 i Parker, M. (red.) *Utopia and Organization*. Oxford: Blackwell.
- Gustafson, B. (2004) "Livet i rymdens öde hus. Aniara och den nutida astronomin kosmos." *Tvårsnitt*, Nr 2.
- Gustafsson Rosenqvist, B. (1999) *"Att skapa en ny värld". Samhällssyn, kvinnosyn och djuppsykologi hos Karin Boye*. Stockholm: Carlsson.

- Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action*. Cambridge: Polity.
- Hammarström, C. (1997) *Karin Boye*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Henshel, R. L. (1978) "Self-altering Predictions", s 99-123 i Fowles, J (red.) *Handbook of Futures Research*. Connecticut: Greenwood Press.
- Huxley, A. (1932) *Brave New World*. London: Chatto & Windus.
- Keynes, J. M. (1972 [1930]) "Economic Possibilities for Our Grandchildren", *Collected Writings*. Vol. IX. London: Macmillan.
- Kumar, K. (1978) *Prophesy and Progress*. London: Allen Lane.
- Kumar, K. (1995) *From Post-Industrial to Post-Modern Society. New Theories of the Contemporary World*. London: Blackwell.
- Le Guin, U. K. (1974) *The Dispossessed. An Ambiguous Utopia*. New York: Harper & Row.
- Lin, C.-Y. C. (2008) "An Evaluation of Keynes's Projected Possibilities." *American Journal of Economics and Sociology*, 67 (2):315-329.
- Lissabonfördraget http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/index_sv.htm 11/9 2008
- Lissabonstrategin <http://www.regeringen.se/sb/d/2504> 11/9 2008
- Livingston, D. (1978) "The Utility of Science Fiction", s 163-178 i Fowles, J. (red.). *Handbook of Futures Research*. Connecticut: Greenwood Press.
- Lundblad, N. (2000) *Fönster mot framtiden. Då, nu och sedan – framtidsforskarnas bild av framtiden*. Uppsala: Uppsala Publishing House
- Martinson, H. (1974 [1956]) *Aniara. En revy om människan i tid och rum*. Stockholm: Bonnier.
- Merton, R.K. (1957) "The Self-Fulfilling Prophecy", s 421-436 i Merton, R.K. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Ill.: Free Press
- Mozes, H. A. (2003) "Accuracy, Usefulness and the Evaluation of Analysts' Forecasts", *International Journal of Forecasting* 19 (3):417-434.
- Määttä, J. (2006) *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950-1968*. Lund: Ellerström.
- Nolan, P. (2003) "Reconnecting with History: The ESRC Future of Work Programme", *Work, Employment and Society* 17 (3):473-480.
- Nolan, P. & Wood, S. (2003) "Mapping the Future of Work", *British Journal of Industrial Relations* 41 (2):165-174.
- Nolte, U. (2002) *Schwedische "Social Fiction". Die Zukunftsphantasien moderner Klassiker der Literatur von Karin Boye bis Lars Gustafsson*. Münster: Monsenstein und Vannerdat.
- Nostradamus (1991): *Nostradamus profetior. Quatrain i urval om världens öden 1555-2797*. Göteborg: Fabel.
- Ogburn, W. F. (1922) *Social Change*. New York: Viking Press.

- Orwell, G. (1968) *1984*. Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Parker, M., Fournier, V. & Reredy, P. (2007): *The Dictionary of Alternatives. Utopianism & Organization*. London: Zed Books.
- Sagan, C. (1980): *Cosmos*. New York: Random House.
- Sandberg, Å. (1975) *En fråga om metod. Alternativt perspektiv på långsiktplanering och framtidsstudier*. Stockholm: Prisma.
- Shane, Scott A. (2003) *A General Theory of Entrepreneurship. The Individual Opportunity Nexus*. Cheltenham: Edward Elgar.
- SOU (1972:59) *Att välja framtid*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Wahlström, B. (1993) *Efter stålbadet. Trender i morgondagens arbetsliv*. Malmö: Liber-Hermods.
- Weber, M. (1983) *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder I*. Uppsala: Argos.
- Widfelt, Å. (2006) "Aniara – varningslampan som inte slocknade", *Doris* nr 9: 9-13.
- Williams, C. C. (2007) *Rethinking the Future of Work. Directions and Visions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wrede, J. (1965): *Sången om Aniara. Studier i Harry Martinsons tankevärld*. Stockholm: Bonnier.

Former Working Papers:

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:1- 2006:13**, see www.framtidsstudier.se.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:1**
Nahum, Ruth-Aida, *Child Health and Family Income. Physical and Psychosocial Health*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:2**
Nahum, Ruth-Aida, *Labour Supply Response to Spousal Sickness Absence*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:3**
Brännström, Lars, *Making their mark. Disentangling the Effects of Neighbourhood and School Environments on Educational Achievement*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:4**
Lindh, Thomas & Urban Lundberg, *Predicaments in the futures of aging democracies*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:5**
Ryan, Paul, *Has the youth labour market deteriorated in recent decades? Evidence from developed countries*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:6**
Baroni, Elisa, *Pension Systems and Pension Reform in an Aging Society. An Introduction to Innthe Debate*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:7**
Amcoff, Jan, *Regionförstoring – idé, mätproblem och framtidsutsikter*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:8**
Johansson, Mats & Katarina Katz, *Wage differences between women and men in Sweden – the impact of skill mismatch*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:9**
Alm, Susanne, *Det effektiva samhället eller det goda livet? Svenska framtidsstudier om arbetsliv och fritid från 1970- till 1990-tal*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:10**
Sevilla, Jaypee, *Age structure and productivity growth*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:11**
Sevilla, Jaypee, *Fertility and relative cohort size*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:12**
Steedman, Hilary, *Adapting to Globalised Product and Labour Markets*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:13**
Bäckman, Olof & Anders Nilsson, *Childhood Poverty and Labour Market Exclusion*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:14**
Dahlgren, Göran & Margaret Whitehead, *Policies and strategies to promote social equity in health*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:1**
Westholm, Erik & Cecilia Waldenström, *Kunskap om landsbygden. Dags för en ny agenda!*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:2**
Gartell, Marie, Jans, Ann-Christin & Helena Persson, *The importance of education for the reallocation of labor. Evidence from Swedish linked employer-employee data 1986-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:3**
Strömblad, Per & Gunnar Myrberg, *Urban Inequality and Political Recruitment Networks*.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:4**
Forsell, Charlotte, Hallberg, Daniel, Lindh, Thomas & Gustav Öberg, *Intergenerational public and private sector redistribution in Sweden 2003*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:5**
Andersson, Jenny, *The Future Landscape*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:6**
Alm, Susanne, *Social nedåtrörlighet mellan generationer*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:7**
Stenlås, Niklas, *Technology, National Identity and the State: Rise and Decline of a Small State's Military-Industrial Complex*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:8**
Larsson, Jakob, *Den öppna samordningsmetoden. EU:s samordningsmetod av medlemsländernas välfärdssystem*

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:9**
Bergmark, Åke & Olof Bäckman, *Socialbidragstagandets mönster – en studie av varaktighet och utträden under 2000-talet*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:9**
Bergmark, Åke & Olof Bäckman, *Socialbidragstagandets mönster – en studie av varaktighet och utträden under 2000-talet*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:10**
Kap, Hrvoje, *Education and citizenship in the knowledge society – towards the comparative study of national systems of education*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:11**
Zamac, Jovan, Hallberg, Daniel & Thomas Lindh, *Low fertility and long run growth in an economy with a large public sector*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:12**
Bäckman, Olof & Anders Nilsson, *Det andra utanförskapet? Om social exkludering på landsbygden*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:13**
Korpi, Martin, *Migration and Wage Inequality. Economic Effects of Migration to and within Sweden, 1993-2003*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:14**
Gartell, Marie, Jans, Ann-Christin & Helena Persson, *The importance of age for the reallocation of labor. Evidence from Swedish linked employer-employee data 1986-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:15**
Korpi, Martin, Clark, William A.V. & Bo Malmberg, *The Urban Hierarchy and Domestic Migration. The Interaction of Internal Migration, Disposable Income and the Cost of Living, Sweden 1993-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:1**
Enström Öst, Cecilia, *The Effect of Parental Wealth on Tenure Choice. A study of family background and young adults housing situation*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:2**
Gartell, Marie, *Unemployment and subsequent earnings for Swedish college graduates. A study of scarring effects*